

**SON DÖNEM
OSMANLI AHLÂK TERBİyecİLERİ
ve AHLÂK TERBİYESİ**

ENSAR NEŞRİYAT TİC. A.Ş.

ISBN : 978-605-9991-56-8

Sertifika No: 17576

İSLÂMÎ İLİMLER ARAŞTIRMA VAKFI

Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi: 80

Kitabın Adı

Son Dönem Osmanlı Ahlâk Terbiyecileri ve Ahlâk Terbiyesi

Yayın Hazırlığı

Dr. İsmail KURT – Seyit Ali TÜZ

Organizatör – Editör

Prof. Dr. M. Faruk BAYRAKTAR

Düzce Ü. İlahiyat Fakültesi Dekanı

Kapak Tasarım

Halil YILMAZ

Baskı:

Pasifik Ofset

Cihangir Mh. Güvercin Cd. Baha İş Merkezi

Haramidere - Avcılar / İstanbul, 0212 412 17 00

Sertifika No: 12027

1. Basım

Mart 2015 / 1.000 adet basılmıştır.

İletişim Adresi:

Ensar Neşriyat Tic. A.Ş.

Oruçreis Mah. Giyimkent 12. Sokak No: 40 - 42 Esenler/İstanbul

Tel: (0212) 491 19 03-04 Faks: (0212) 438 42 04

www.ensarneyriyat.com.tr ensar@ensarneyriyat.com.tr

XII

AHMET HAMDİ AKSEKİ ve AHLÂK

Abdullah ÖZBEK*

Giriş

Ahmet Hamdi Akseki (1887-1951), son asrın yetiştirdiği ender İslâm âlimlerimizden birisidir. Hem Osmanlı, hem Cumhuriyet ve hem de demokrasiye geçiş dönemini yaşamıştır.

Dinî hizmetlerin pek çok alanında görev ifa etmiş ve zor işleri göğüslemiştir.

Yetiştirdiği yıllar ülke buhranlar içindedir. Her yönüyle varlık yokluk mücadelesi verilmektedir.

En başta savaşlar ve bunun doğurduğu çeşitli baskılar vardır... İçte de iktisadî, siyâsî, dinî ve ahlâkî pek çok sıkıntılar yaşanmaktadır. Bu yüzden ümitsizlik, bir kâbus gibi, memleketin üstüne çökmüştür.

Bu dönemin bir özelliği de, **çeşitli fikrî ve siyasî akımların** gelişme ortamı bulmasıdır. Tabii ki kimi kurtarmak, kimi de yıkmak için.

Şüphesiz bu şartlar, Akseki'nin yetişmesinde etkili olmuştur.

Eserleri okunduğunda ve hayatı iyi tetkik edildiğinde, bütün bu dönemlere ait direkt ya da indirekt bilgilere ulaşmak mümkündür.

Akseki, döneminde de takdir görmüş bir şahsiyettir. Birkaç olay hariç tutulursa, fikirlerini rahat söylemiş ve yazmıştır. Ayrıca doğru bildiklerini ilgililere söylemekten de çekinmemiştir.

Bazı ansiklopedilerde, hakkında yazılan kitaplarda, çeşitli kurumlar tarafından yapılan ilmî toplantılarda Akseki'nin muhtelif yönleri dile getirilmiştir.

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
abdullahozbek@outlook.com

Bize kalırsa O, eserlerinde ve hayatında ahlâkî ve ahlâk eğitimi merkeze almıştır. Ayrıca bu konuda "Ahlâk Dersleri" isimli bir kitabı da vardır. Diğer kitaplarının da "öz" kısmını, yine "ahlâk" teşkil etmektedir.

Neden ahlâk?

Bir kere, yaşadığı dönemlerde çok hızlı değişimler yaşanmıştır. Ne yazık ki bu esnada pek çok değerler aşınmıştır. Şüphesiz bunların başında "ahlâk" vardır.

İyi bilinmelidir ki, tarih boyunca verilen mücadele, bir bakıma ahlâkla ahlâk dışılığın mücadelesidir. Peygamberler de bunun için gelmişlerdir.

Şayet ahlâk hayattan, gönüllerden ve kafalardan silinecek olursa, başka hiçbir değer tutunması mümkün olmaz.

Akseki bunun ne derece önemli olduğunu farkındadır. Onun için tebliğde önce, onun kısa bir hayat hikâyesine göz atacağız; sonra da ahlâkla ilgili görüş ve düşüncelerini ele alacağız.

A. HAYATI ve ŞAHSİYETİ

Neden hayatı?

İnsan bir anlamda çevrenin ürünüdür. Şahsiyeti, görüşleri ve mücadelesi, içinde yaşadığı çevrede oluşur.

Akseki, 1887 yılında, Antalya'nın Akseki ilçesine bağlı) Güzelsu nahiyesinde dünyaya gelir. Beş yaşında iken Kur'an'ı, yazı ve hesabı, beldenin imamı olan babası Mahmut Efendi'den öğrenir. Hatip Ali Efendi'den de tecvid dersleri alır. Yedi yaşında ise camide mukabeleye başlar.

On yaşına bastığında anası ölür ve küçük kız kardeşiyle birlikte öksüz kalır. Ama babası onun okumasını ister.

Sonra, Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı Mecidiye medresesine girer. Burada Arapça'nın dilbilgisi olan sarf ve nahvi Abdurrahman Efendi'den okur. Aynı zamanda bu hocasından hat sanatını ve mühür kazımalarını da beller.

Bu arada, babasının rehberliğiyle, fıkıh ve siyer derslerini takip eder.

On dört yaşına geldiğinde mühür kazıyarak bir miktar para biriktirir. Bu küçük sermayesini yanına alarak babası ile birlikte Ödemiş'e gider. Babası onu, Karamanlı Süleyman Efendi'nin medresesine yerleştirir. Burada üç yıl tahsil görür. Bu esnada hem çeşitli hocalardan dersler alır,

hem de cumartesi kurulan semt pazarında **mühür kazıyarak geçimini temin** eder.

Elbet onun mahareti sadece bu değildir. **Ta'lik**¹ yazıyı da çok iyi öğrenir. Hatta arkadaşlarının icâzetnamelerini² yazarak bundan da para kazanır.

Öyle sanıyoruz ki, **ileriki hayatında dik duruşu**, bilgisinin yanında, biraz da bu sanatlarına bağlıdır.

O'nun gayesi İstanbul'da tahsilini sürdürmektir. Ne var ki maddî güçleri yoktur. Ama **sanatları sayesinde kazanıp biriktirdiği parayı** bu iş için yeterli görür. Ve 1905 yılında İstanbul'un yolunu tutar.

Oradaki tahsili 1914 yılına kadar sürer. Bu esnada pek çok ünlü hocalardan ders alarak **icâzetname** (diploma, belge) alır.

O yıllarda Akseki, bir başka yeteneğini daha geliştirir. **O da yazarlık ve muhabirliktir.** Balkan Harbi'nden önce **Bulgaristan ve Roman-ya**'da, **Sırat-ı Müstakim ve Sebilü'r-Reşâd Mecmuası** için bu işi yapar.³ Özellikle Bulgaristan'ı karış karış dolaşıp, oradaki yıkıcı hareketleri yakından gözler, çareler düşünür ve bunları "**Bulgaristan Mektupları**" adı altında ilgililere, hükümete ve mecmuaya yazar. Özellikle de bu ülkenin harbe hazırlık yaptığını korkmadan bildirir.

Maalesef, çok geçmeden **Balkan Harbi** başlar ve büyük bedeller ödenerek kazanılan bu vatan toprakları göz göre elden çıkar.

Ahmet Hamdi Akseki, medreseye devam ederken müspet (tecrübî/deneysel) ilimlerle de meşgul olur. Bu sebepten Daru'l-Fünun'a (üniversiteye) girmeyi kafasına koyar. Açılan imtihanı kazanarak **Daru'l-Fünun, Ulum-i Âliye-i Diniyye Fakültesi**'ne girer. Ne yazık ki, son sınıfta iken (1914 yılında), Birinci Cihan Harbi patlak verir ve fakülte kapatılır. Sonra bu talebeler, **Daru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi**'nin yüksek kısmına nakledilir. Son sınıfı burada tamamlayarak **bir icâzetnâme** daha alır.

¹ Ta'lik yazı: XI. ve XII. yüz yıllarda, (bütün harfleri birbirine bitiştirilebilen) tevkî' ve rika yazılarından geliştirilmiş bir yazı çeşidi.

² İcâzetname: Belge, diploma, şahâdetnâme. Bir hoca veya bir ustanın, bir kimseye ders okutması, sanatını icra etmesi için verdiği ehliyetnâme.

³ Sırat-ı Müstakim, Eşref Edip Fergan ve Ebül'ula Mardin tarafından 1908'de haftalık olarak çıkarılmaya başlanır. 641 sayı çıkar. 183. Sayıdan itibaren "Sebilürreşâd" adını alır. 1948-1966 yılları arasında da günümüz Türkçesi ile 362 sayı daha yayımlanır. Mehmet Akif Ersoy başyazarlığını yapar. Babanzade Ahmed Naim, Ebu'l-Ulâ Mardin, Tahirü'l-Mevelevi ve Ahmet Hamdi Akseki gibi güçlü fikir adamları yazar kadrosundadır. Mecmua, Kur'an ve sünnet çatısı altında İslâm Birliği'ni savunur. Bir de İslâm'la mezcedilmiş Batı teknolojisinin alınmasına taraftardır.

Böylece aynı yıl içinde, Daru'l-Fünun İlahiyat Şubesini (Fakültesini) tamamlayarak iki fakülteyi birden tamamlamış olur.

1915'de, açılan ruus⁴ imtihanını kazanan Akseki, üç yıllık Medresetü'l-Mütehassısın'ın⁵ (ihtisas şubeleri) olan **Kelâm, Felsefe ve Tasavvuf Şûbesi**'ne girer ve birincilikle bitirir. **Felsefeden hazırladığı tezi müderrisler meclisince kabul edilir.**

Bu bölümlerden mezun olanları bakanlık, altı yıllık yüksek okul mezunu olarak kabul etmektedir.⁶

Ayrıca **dersiamlık**⁷ imtihanına girerek kazanır.

Bu arada **Meşmet Âkif**'ten de "Arap Edebiyatı" ile ilgili dersler alır.

Bize kalırsa, Âkiften belki de asıl aldığı, **meselelere bakış tarzıdır.** Yazdıkları birbiriyle mukayese edilince, bu açıkça görülür. Çünkü her ikisi de dönemin önde gelen belli başlı düşünürlerinden etkilenmişlerdir. Aynı mecmuada yazıyorlar. İstanbul'dan ümit kesilince Anadolu'daki harekete katılıyorlar. Yazarken ve konuşurken daima, **bir âyet ve hadisi meselelerinin merkezine yerleştiriyorlar.**

Ahlâk anlayışı konusunda da benzerlikler var. Çünkü ikisi de **ahlâkın temelini imana ve Allah korkusuna dayandırmaktadır.**⁸

Bu esnada gerek ilmî hayatta ve gerekse devlet kademelerinde önemli görevler yapmıştır. En son görevi ise **Diyanet İşleri Başkanlığı**-dır.

Pek çok yazılı eser bırakmıştır.

Ayrıca bilimsel ve ahlâkî bir şahsiyete sahiptir. Bu sebepten de doğru bildiklerini, en kritik dönemlerde bile söylemekten çekinmemiştir. Bunların en önemlilerinden birisi, resmi görevli olduğu dönemlerde

⁴ Ruus: (Ar. re's'in çoğul şekli ruus). Kelime olarak, "*Başlar, şahıslar, kimseler*" anlamına gelmektedir. İstilah anlamı ise şudur: Medrese tahsilini ya da yedi senelik mülâzımlık (müderris olabilmek için yapılan belirli müddet staj) hizmetini bitirdikten sonra, girdikleri imtihanda başarılı olanlara verilen berat veya müderrislik pâyesi.

⁵ Medresetü'l-Mütehassısın'ın bölümleri: 1.*Tefsir ve Hadis*. 2.*Fıkıh ve Usûl-ü Fıkıh*. 3.*Kelâm, Tasavvuf ve Hikmet*. 4.Edebiyat.

⁶ Geniş bilgi için bak. Veli Ertan, Ahmet Hamdi Akseki; Süleyman Hayri Bolay, TDV İslâm Ansiklopedisi, Akseki md.

⁷ Dersiam: 1.Büyük camilerde öğrencilere toplu olarak ders veren müderris. 2.Bu müderrisler tarafından okutulan toplu ders.

⁸ Âkif ahlâkın temeli konusunda şöyle der: "*Ne irfandır veren ahlâka yükseklik, ne vicdandır. / Fazîlet hissi insanlarda Allah korkusundandır.*"

"Türkçe ibadet" tartışmasıdır. O, bu düşüncenin doğru olmadığını ilgililere ve yetkililere söylemekten çekinmemiştir.

Yazmış olduğu eserlerin ve ele aldığı konuların merkez noktasını "ahlâk"ın oluşturduğunu daha önce belirtmiştik.

O her vesileyle, İslâm dininin, en başta ahlâka dayandığını ifade eder.⁹

B. AHLÂK ANLAYIŞI

Ahlâk, Arapça "hulk" kelimesinin çoğuludur. "Yaratılış, huy, tabiat, seciye" anlamına gelmektedir.

İstilah olarak ise şu anlama gelir:

Herkes bir iş ya da olay hakkında, aşağı yukarı bir kanaat belirtir ve hüküm verir. Bunu da, "hayır, şer, doğru, yanlış, hak ve batıl" olarak ifade eder. Bu iş, çocuklar dâhil, her seviyedeki halk tarafından, bir şekilde, yapılır.

Öyleyse, bu hayır ve şerrin anlamı nedir? Hangi ölçüye vurup da amelleri "hayır" ya da "şer" diye nitelendirip hüküm veririz?

Bunu anlamak için, insanların ulaşmak istedikleri gayelere bakmak gerekir.

Şüphesiz bunların hepsi de farklıdır.

Kimi mal ister, kimi istiklâl. Kimi otorite ister, kimi makam ve mevki. Bir başkası şöhret peşinde koşup durur. Bazıları da ilim uğrunda yollara düşer.

Bu arada, bütün bunları dışlayıp arzu ve emellerini başka bir hayata, yani ölümden sonrasına yöneltenler de vardır.

Peki, bu gayeler nihâî gaye midir?

Biraz yakından bakıldığında, insanın bu mal, makam, şöhret ve ilmi, bir başka gaye için istediği görülür. Ahlâkçılar genelde buna "saadet" diyorlar. Akseki de bu görüştedir.¹⁰

Bu noktada şöyle bir soru daha sorulabilir:

Bütün insanlar için, talep edilmesi gereken tek bir "gayeler gayesi" var mıdır ki, bununla ameller ölçülebsin? Ve davranışlar bu amele yakınlığı ölçüsünde "hayır"; uzak olduğu ölçüde de "şer" olsun?

⁹ Geniş bilgi için bak. Veli Ertan, Ahmet Hamdi Akseki, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 149.

¹⁰ Bak. Akseki, Ahlâk Dersleri, Üçdal Neşriyat, İst. 1968, s. 22-24.

İşte bütün bunları "ahlâk ilmi" araştırır. Bunun neticesinde hayır ve şerrin anlamını ve buna göre insanların birbirlerine karşı nasıl davranmaları gerektiğini açıklar.

Fakat bir fiilin hayır ya da şer olması, iradeye dayalı olarak yapılmasına bağlıdır. Bunu daima göz önünde bulundurmak gerekir.¹¹

Nitekim insanın yaratılıştaki bulunan bir özelliği, meselâ gazab kuvvetine sahip olması, sorumluluk gerektirmez. Bu fitridir. Bir bakıma nötrdür. Ancak insan bu vasfıyla, iradeli bir şekilde bir hayra ya da şerre yönelmiş ve yapmışsa, işte o zaman ahlâkî bir davranış söz konusu olabilir.¹² Ayrıca gösterilen bir davranışın "ahlâk" olarak nitelendirilebilmesi için, alışkanlık (meleke) haline gelmesi lazımdır.

Yine ahlâkî davranışın zekâ, yetenek, düşünce ve ilimle de çok fazla ilgisi yoktur. Çok zeki olarak nitelendirilen nice insanlar vardır ki, normal birisi kadar ahlâkî davranışa sahip değildir.¹³

Akseki, Tîn suresinin 4,5 ve 6. âyetlerini ahlâkın temeli olarak kabul eder.¹⁴ Bunları yorumlarken de, insanın şerre meyilli olmadığını söyler.¹⁵ Hâbukî Şems suresinde Allah, insana iyilik ve kötülük etme duygusunu verdiğini söylüyor.¹⁶ Yani insan, yaratılış itibarıyla hem hayra ve hem de şerre meyillidir. Yoksa ne kitap ne de peygamber gönderilirdi.

Akseki, ahlâkın değişip değişmeyeceği konusunu da tartışır.

Bir grup eski ahlâkçılar değişmeyeceğini savunmuşlar. Bu konuda şu hadisi de delil getirmişler:

*"Dağın yerinden oynadığını işittiğiniz zaman tasdik ediniz; bir insanın ahlâkının tebdil ettiğini duyarsanız tasdik etmeyiniz, inanmayınız. Çünkü o, yine mecbûl ve meftûr olduğu şeye avdet eder."*¹⁷

¹¹ Bu konuda geniş bilgi için bak. Ahmed Emin, Kitabu'l-Ahlâk, Darur'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1966.

¹² Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 17.

¹³ Akseki, a.g.e., s. 17.

¹⁴ Bu âyetlerin (Tîn, 95/4-6) anlamı şudur: "Doğrusu, biz insanı en güzel bir biçimde yarattık. Sonra aşağıların aşağısına çevirdik. İman edip salih amellerde bulunanlar başka; onlar için kesintisi olmayan bir ecir vardır."

¹⁵ Bak. Akseki, a.g.e., s. 9.

¹⁶ Bu âyetlerin (Şems, 91/8-10) anlamı şudur: "Sonra ona fücürünü (sınır tanımaz günah ve kötülüğünü) ve ondan sakınmayı ilham edene (ant olsun). Onu arındırıp-temizleyen gerçekten felah bulmuştur. Ve onu (isyanla, günahla, bozulmalarla) örtüp-saran da elbette yıkıma uğramıştır."

¹⁷ Akseki hadise, Süyûtî'nin (1445-1505) "Camiussağîr" isimli kitabını kaynak vermiş. Bak. Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 19. Yalnız Akseki, hadisi tercüme ederken,

Bir grup ahlâkçılar ise değişeceğini savunmaktadır. Görüşlerini ise, "**Ahlâkınızı güzelleştiriniz**" ve "**Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız**" hadislerini delil getirmişler.

Akseki, her iki görüşün de haklı yönleri olduğunu söyler.¹⁸

Değişmez diyenler, hadiste geçen "**hulk**" kelimesini, sanki irade ile kazanılmış bir "**ahlâk**" olarak telakki etmiş. Hâlbuki burada değişmeyen, insanın fitrat itibarıyla sahip olduğu özelliklerdir. Bunlar asıl itibarıyla değişmez. Yok da edilemezler. Bir takım etkilenmeler yoluyla yönlendirilip terbiye edilirler. Zaten öyle olmasaydı, kitaba, peygambere, dine, terbiyeye ve ahlâka ihtiyaç duyulmazdı.

Ahlâk konusunda en çok tartışılan hususlardan birisi de, **temellen-dirme konusudur**. Yani insanlar, neyi "**nihâî gaye=hayr-ı alâ**" olarak kabul edip ona göre davranışta bulunuyorlar?

Bu konuda **çeşitli ekoller** (mezhepler) ortaya çıkmıştır. Ahlâkî kimisi otoriteye, kimisi güce, kimisi akla, kimisi dine, kimisi maddeye, kimisi lezzete, kimisi de geleneklere dayandırmıştır.

Akseki bu ekolleri ele alıp tartışır ve eleştirir. Diğer taraftan da, bunların **ne derece hakikate yakın oldukları** üzerinde durur.¹⁹

Akseki'ye göre vazifenin (ahlâkî davranışın) temeli vahiydir. Yani dindir. Şüphesiz bu **dinin kaynağı** da **Kitap ve sünnettir**.²⁰

C. AHLÂK EKOLLERİNE BAKIŞI

Ahlâk ekollerinin ortaya çıkış sebebi, **hayır ve şerri ölçmede farklı ölçülerin** kullanılmasıdır.

Akseki, **belli başlı ahlâk ekollerini** ele alarak tenkidini de yapar.²¹ Bunlara kısaca bir göz atalım...

"izâle" demesi gerekirken "tebdil" kelimesini kullanmış. İzâle, tamamen yok olma anlamına gelir. Tebdil ise, değişme demektir.

¹⁸ Bak. Ahlâk Dersleri, s. 19.

¹⁹ Aslında her "batıl=hakikat dışı" kabul edilen fikir ve davranışlarda da bir miktar hakikat vardır. Çünkü insanlara yol ve yöntemlerini kabul ettirmeleri zordur. En azından, hakikat dışı olarak kabul edilen görüşler, insan kaynaklıdır. Bir şekilde batılı da hakikatin bozulmuş bir şekli olarak kabul etmek gerekir. Yoksa ortaya çıkmazdı.

²⁰ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 15.

²¹ Ahlâk ekolleri sadece Akseki tarafından eleştirilmiş değildir. Başta felsefe tarihi, bir bakıma eleştiri tarihidir. Herhangi bir ekol ya da bu ekole mensup kişiler, kendi zamanlarında da eleştirilmeye başlanmıştır.

1. Lezzet Ekolü (Hedonizm)

Ahlâk felsefesinin en eski ekollerinden birisi olan **hazcılık**, insanın hayattaki amacının "**mutluluk**" olduğunu söyler. Bu amaca ulaşmanın yolu ise **hazdır**.

Hazcılık başlangıçta, **insanın tabiatıyla** ilişki kurularak ele alınır. Yani insan psikolojik bir olgu olarak lezzete ve hazzı meyleden; elem verici şeylerden de kaçan bir varlıktır. Buna göre insan acı veren şeyden kaçacak, haz veren şeylere de meyledecektir. Bunda anormal bir taraf olmasa gerek.²²

Problem olan yönü ise, lezzet ve elem duygusunun²³ üzerine ahlâkî bina etmektir.²⁴

Bu ekole göre, lezzet veren şeyleri tercih etmek **hayır**; elem verenleri tercih etmek de **şer**dir. Hayatın gayesini de, sadece **hissî mutluluklara** dayandırır.

Akseki, **böyle bir düşüncenin insanı hayvanlaştıracığını**, hatta daha aşağı bir seviyeye indireceğini söyler.

Diğer taraftan **lezzet ve elem, kişilere göre değişir**. Bunun için de bu düşünceden **genel bir ahlâk ilkesi** çıkmaz.

Yine bu ekol, insanı zorunlu olarak hayattan nefret etmeye götürür. Bunun sonucunda da **karamsarlık, ümitsizlik ve intihar**, bir sonuç olarak ortaya çıkar.

Kısaca lezzet ahlâkı, bir **bencillik ve menfaat ahlâkıdır**.²⁵

2. Menfaat Ekolü (Pragmatizm)

Bu ekol, ilk çağ haz ahlâkının modern felsefedeki karşılığıdır.²⁶

Bu ekolde de **lezzet** söz konusudur. İşin felsefesi oluşturulurken, psikolojik hazcılıktan yola çıkılmıştır. Yalnız asıl mesele, pratik sonuçlar hesap edilerek bu işte bir menfaatin olup olmadığıdır.

²²Bak. Ahmet Cevizci, Felsefeye Giriş, Nobel Akademik Yayıncılık, 3. Baskı, Ank. 2010, s. 155.

²³ İnsan çok yönlü bir varlıktır. Lezzete ulaşma ve elemden kaçma, belki yüzlerce duygudan sadece ikisidir. Önemli olan bu duyguların olumlu yöne kanalize edilmesidir. Yoksa her duygu üzerine bir ahlâk kurulmaya kalkılırsa, o zaman işin içinden çıkılmaz.

²⁴Hedonizmi savunanların başında, Socrates'in talebelerinden Aristoppos (M.Ö. 435-366) gelir. Yine Yunan Filozoflarından Epicurus (M.Ö. 341-270), aynı fikre sahiptir.

²⁵Bak. Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 27-35.

²⁶ Ahmet Cevizci, a.g.e., s. 155.

Jeremy Bentham (1748-1832) ve talebesi John Stuart Mill (1806-1873), ekolün sembol isimleridir. Ama faydacılık daha çok, William James (1842-1910) ile meşhur olmuştur.

Bu ekole göre iyinin ve kötünün ölçüsü menfaattir. İnsanın kendisi için en çok **faydalı olan, günlük hayatta işe yarayan ve verim sağlayan her şey** iyi ve doğrudur. Fedakârlık ise, hatalı bir davranıştır.

Akseki, şu yönlerden bu ekolü eleştirir:

Bir kere, menfaatin "**hayır**" olabilmesi "**hak**" olma şartına bağlıdır.

Sonra **menfaatler zamana, şahıslara ve yerlere göre değişir**. Bu da insanlar arasında birliği sağlayamaz. Aksine onları hasım hale getirir.

Yine, şahsî menfaatler, hayır için bir dayanak (mebde') olamaz. Çünkü şahsî çıkarlarla genel çıkarlar arasında bir denge olmalıdır.

3. Tekâmülcü Ahlâk Anlayışı

Bu ekol bir anlamda, **menfaat** ekolünün başka bir şeklidir.

Bu ekolün önde gelen ismi **Herbert Spencer** (1820-1903),²⁷ menfaatçiliğin çok değişken olduğunu görür. Bu haliyle **ahlâka temel olamayacağını söyler**.

Çünkü menfaatçilere göre ahlâk, telakkilere göre değişmektedir. Zaman, mekân, meşrepler ve kişilerin tabiatı da bunda etkilidir. Her şahıs ve sosyal sınıf arasında ahlâkın dayandığı temel esas (mebde') farklıdır. Değişik zamanlarda, değişik mekânlarda yaşamış ve değişik mizaca sahip kişilerin, insanların saadeti hakkındaki fikirleri birbirini tutmaz. Bir grubun **hayır** gördüğünü diğer bir grup **şer** olarak görebilmektedir.

Spencer, bu anlayışın ahlâka temel olamayacağını savunur.

Akseki onun bu kanaatine katılır.

Yalnız Spencer, bu menfaat anlayışına yeni bir şekil vermek ister. Bunun için **evrim teorisini biyolojinin sınırlarının dışına taşıyarak, bütün bilimlere uygulama fikri kafasında belirir**. En başta da sosyolojiye uygulamaya çalışır.

Bilindiği gibi, evrim teorisinin sembol ismi **Darwin** (1809-1882)²⁸, canlılarla ilgili olarak "**doğal evrim**" üzerinde durmuştu. Spencer de top-

²⁷ Herbert Spencer, İngiliz filozofu ve sosyoloğudur. İyi bir gözlemci olduğu söylenir. Kariyerini daha çok bu özelliğine borçludur.

²⁸ Charles Robert Darwin, İngiliz biyolog ve doğa tarihçisidir. Türlerin Kökeni Üzerine (On the Origin of Species) adlı kitabında, canlıların ortak atalardan evrimi-

lumu bir canlı organizmaya benzetir ve bunun için "uyum yeteneği" diye bir süreçten bahseder. Yani, **topluma uyum sağlayan değerler yaşar ve en iyi olanlar hayatta kalır. Direnenler de etkisiz hale gelir.** Toplumda yaşanan çeşitli rekabetler de, uyum yeteneği en fazla olan değeri ortaya çıkartır. Tabii ki burada, toplum içinde, en fazla "**genel fayda**" sağlayan değerler yaşar.

Akseki bu noktada şöyle bir eleştiri yapar:

Spencer menfaatçılığa (faydacılığa) taraftar olduğunu iddia ediyor; ama bu düşüncesi doğru değil. O'nun savdukları ile menfaatçılık arasında farklar var. Bir kere Spencer, savunduğu fikre, bir anlamda "**menfaatçılık**", dese de isimlendirmenin doğru olmadığı açıktır.

Ayrıca bu fikirler, insanın özüne ve asıl yapısına o kadar uygun düşmez.

O zaman sormak lazım:

Acaba Spencer'in **menfaat** yerine koymak istediği "**gaye**" nedir?

Aslında **alışkanlıkların, örf ve âdetlerin zaman içinde tekâmül ederek sürekli gelişmesini akıl kabul eder.** Fakat bu, ahlâka nasıl temel olur? Ve bundan nasıl "**vazife**" çıkarılır?

Sonra, tabii seleksiyon (ıstifâ-i tabii), hayatta birilerinin galip, birilerinin de mağlûp olması iddiasına dayanır. Ya bu hayatta mağlûp olması veya feda edilmesi gerekenlerden biri ben olursam, böyle bir hayat mücadelesinde nasıl görevlerimi (vazifemi) yapabilirim? Benim mağlûbiyetim ile neticelenecek olan bir tekâmül nasıl da benim için bir mükellefiyet (vazife) doğurur?

Akseki hiçbir zaman tekâmülü inkâr etmez. Hatta ilerlemek için, bu tekâmül kanunlarını bilmenin zaruretine inanır. Nitekim şeriat hükümlerinde bile bunlar dikkate alınmaktadır. Ne var ki **tekâmüle boyun eğmek kesinlik arz etmez.**²⁹

lerek çeşitlendiği fikrini savunmaktadır. Araştırmaları neticesinde, bu canlıların zamanla güçlülerinin yaşadığını, zayıf olanları ise yok olduklarını keşfetti. Bu fikirleri hem yaşadığı dönemde ve hem de zamanımızda pek çok tartışmalara sebep olmuştur. Özellikle dini çevreler, bu görüşten rahatsızlık duyarak pek çok reddiyeler yazmışlardır. Buna rağmen pek çok ideolojiler ve kişiler, kendi meselelerini açıklarken Darvencilikten yararlanma yoluna gitmiştir. Onun için de Darvencilik, çeşitli boyutlarda, bundan sonra da tartışılmaya devam edecek gibi görünmektedir.

²⁹ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 32-33.

4. Duygucu Ahlâk Ekolü (Ahlâk-ı İhtisâs)

Bu ekol ahlâkî **vicdanî duyguya** dayandırır. Onlara göre, göz nasıl siyah ve beyazı ayırt ediyorsa, insanda da iyiyi kötüden, hayrı şerden ayıran bir iç duygu vardır. Dolayısıyla **ahlâkın temeli** bu duygudur.

Akseki bu açıklamayı yaptıktan sonra eleştirilerini şöyle sıralar:

Gerçekte bu görüşün diğer ekollere göre üstün bir tarafı vardır. Şüphesiz **menfaatten ve bencillikten uzak** bir ulviyete sahip olduğu görülmektedir.

Ayrıca her şahısta fıtrat itibarıyla, hayır ve şerri birbirinden ayırt edecek bir özellik vardır. Bu vicdan duygusu insanı fazilete ve hayra sevk etmek ister. **Fakat bu özellik, ahlâka temel olması için yeterli değildir.**

Diğer taraftan her şahısta, insana yaratılıştaki verilen böyle bir yanılmaz kuvveti iyi muhafaza etme özelliği yoktur. Elbette ki vicdan, onu kirliletmeyen insanlarda hayır ve şerri tanımak için bir ölçü olabilir. Fakat bu fıtratı koruyan kaç kişi bulunabilir? Ya hiç yoktur, ya da çok azdır.

Neden böyle?

Başta her insan bir toplum ve çevre içinde yaşıyor. İster istemez orada bir terbiye görüyor. Yani bir değiştirme ve düzeltme işlemine tâbî tutuluyor. Bu sebepten o yaratılıştaki verilen **temiz fıtrat, şu sebeplerden dolayı tabii istikametinden sapıyor:**

Cehâlet, şehvî arzular, infialler (gücenmeler, darılmalar, teessürler), **nefsanî hevesler, bâtil kanaatler, kötü örnekler, terbiye ve çevre...**

Bütün bunların hepsi vicdanî duygular üzerinde etkili olur. Vicdanı saptırır ve yaratılıştaki o temizliği kirlendir.³⁰

Nitekim J. J. **Rousseau** (1712-1778),³¹ herkeste olan bu duygunun ilâhî ve yanılmaz olduğunu söyleyerek **vicdanı göklere çıkarır.** Arkasın-

³⁰ Bak. Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 77-84.

³¹ J. J. Rousseau, fikirleri ve yazılarıyla, 1789 Fransız İhtilaline giden yolların açılmasına yardımcı olmuştur. Siyasetten edebiyat ve eğitime kadar pek çok konularda fikir yürütmüştür. Toplumun insanları bozduğunu savunur. Bu sebepten Naturalist eğitim görüşünün savunucusu sayılır. Fakat şu fikirleri her dönemde dikkate alınmaya değer niteliktedir... Der ki:

"Doğru bir siyasal toplumun temellerini ortaya koyabilmek için olguların bir yana bırakılması gerekir. Çünkü ona göre salt olgulardan hareket edildiğinde, çıkarlar, yararlar ön plana yerleştirilmekte ve böylece adalet, hukuk ayaklar altına alınmaktadır..." Bak. http://tr.wikipedia.org/wiki/Jean-Jacques_Rousseau (Erişim tarihi: 30.10.2014)

dan da bu rehberin **yeterli olmadığını dile getirir**. Çünkü vicdan kalp diliyle konuşur; ama **onun sesini herkes duymaz**.

Böylece **Rousseau, bu ekolün zayıf yönlerini dile getirir**.

Akseki, vicdanın tek başına ahlâka temel oluşturamayacağını ispat etmek için bu ünlü yazardan destek alırken şu yerinde **tespiti de yapar**:

"İnsanda bulunan **vicdan**, hayvanlara yanılmaz derecede rehberlik yapan **içgüdü gibi, değildir**."³²

Akseki bu arada, **aklı ahlâka dayanak yapan görüşleri de şöyle eleştirir**:

Gerçekte akı, bir ölçü olarak kabul etmek mümkündür. Çünkü o, hakkı bâtıldan ayırmaya yarayan bir ışıktır. Fakat aklın hükümleri de sabit (değişmez) değildir. İç ve dış sebepler dolayısıyla, zamanın, mekânın, yaşın ve tecrübenin etkisiyle hata yapabilir ve dalâlete düşebilir.

Akseki'ye göre ne duygu ne de akıl,³³ tek başına ahlâka temel olabilir. Bunların üstünde bir dayanak gereklidir.³⁴

5. Vazife Ekolü (Ödev Ahlâkı)

Akseki ahlâk ekolleri içinde en mükemmel ve ulvî nazariye olarak vazife ekolünü görür.

Bu ekol, ahlâkî vazifeye, bir başka tabirle, vicdanî sorumluluğa dayandırır. Bunun önde gelen temsilcisi de Alman felsefesinin kurucu isimlerinden olan Immanuel **Kant**'dir.

Eleştirel felsefenin babası olarak da kabul edilen Kant (1724-184), felsefedeki fonksiyonunun **bilimi temellendirmek, ahlâkın ve dinin rasyonelliğini savunmak** olduğuna inanır.

Kant'a göre **ahlâkın kaynağı** asla tecrübe ve haz olamaz. O'na göre insanlarda bir **iyilik iradesi** vardır. Bu irade, davranışları menfaat gözetmeksizin ortaya koymanın ta kendisidir.

³² Bak. Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 33-34.

³³ Akıl, olayları, olguları, sebep ve sonuçları birbirine doğru bir şekilde bağlamayı ifade eder. Kısaca akla, ilişkileri görme yeteneği de denebilir. Onun için analiz, sentez, birleştirme yapar. Aklın çalışma şekli üçtür. Özelden genele (indüksiyon=tümevarım), genelden özele (dedüksiyon=tümden gelim), benzerliklerden hareket ederek hüküm verme (analoji).

Bütün mesele, aklın doğru eğitilmesi ve doğru kullanılmasıdır. Kur'an yer yer bu konuyu ele alır ve üzerinde önemle olur. Çünkü din akli olanlara hitap eder.

³⁴ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 34.

Kant'a göre **vazife**, insanı dışardan baskı altına alan (hipotatik imperatif) bir zorunluluk değildir. **Vazife insana kendisi tarafından verilir.** Ve bu, bir şarta bağlı değildir. Yani insan vazifeyi (ödevi), sırf vazife olduğu için, hiçbir çıkar gözetmeden, şartsız bir buyruk (kategorik imperatif) olarak, kendi vicdanının sesini dinleyerek yapar. Tabii ki bu, insanın içindeki **hür bir iradeyle** mümkündür.

Meselâ Kant açısından, "**çevreye zarar vermeme**" konusunu ele alalım. Sadece **vicdan** (saf akıl) **emrettiği için** bu kurala uymak **ahlâkî bir eylemdir.** Eğer bu, ceza almamak, gösteriş yapmak ve kameraya yakalanmamak için yapılıyorsa, ahlâkî değildir. Çünkü bunun temelinde çıkar vardır.

Kant'a göre vazife (ödev), mutluluğa ulaşma değil, **mutluluğa layık olma** yoludur. Yine bu faaliyet içinde, "**Nasıl mutlu olabilirim?**" diye bir soru yoktur. Önemli olan, "**Benden istenilen ve beklenen nedir?**" sorusudur. **Yapmadan çok isteme** önemlidir.

Kant günlük hayattaki ahlâkî problemleri de yakından incelemiştir. Sıradan bir insanda bile ahlâkî sorumluluk bilgisi ve vazife (ödev) duygusu olduğuna inanmıştır.

Kant'a göre evrensel ahlâk da mümkündür. Bu konudaki meşhur sözleri de şunlardır:

-Öyle davran ki davranışın temelindeki ilke, tüm insanlar için geçerli olan evrensel ilke veya yasa olsun.

-İnsanlığı, kendinde ve başkalarında, bir araç olarak değil de her zaman bir amaç olarak görecektir. Öyle davran ki iraden, kendisini herkes için geçerli olan kurallar koyan bir yasa koyucu olarak hissetsin!³⁵

Kant vazife (ödev) ahlâkının dışında, bir de **sosyal ahlâktan** bahseder. Buna göre savaşta insan öldürmeyi toplumsal ahlâk anlayışı onaylar.

Akseki, bu ekolü şu hususlarda eleştirir:

Kant ahlâkı, yalnız **kanun fikrine** dayandırıyor. **Hayra ulaşma** hedefini dikkate almıyor. Hâlbuki bir amel (faaliyet, iş) yapmak için daima bir istek, bir sebep ve sâik (güdü) gerekir.

³⁵ Bak. Ömer Yıldırım,
http://www.felsefe.gen.tr/ahlak_felsefesi/immanuel_kant_ve_odev_ahlaki_felsefesi_i.asp; Yunus Yılmaz,
http://www.msb.gov.tr/ayim/Ayim_makale_detay.asp?IDNO=85 (Erişim tarihi: 30.10.2014)

Yine "**kanun**" denilince, bunun yerine getirilmesinin zorunluluğu da söz konusudur. Aslında bir davranış, onun mükemmel bir örnek oluşu itibarıyla değer kazanır ve ahlâkî olur.

Diğer taraftan şunu söylemek gerekir:

Mademki ahlâkî yönü olan bir canlıyız; bu kanuna itaatimiz zorunlu ya da insanın pasifliğine dayalı olmamalı. Emre itaat edilirken bunun ma'kul bir yönü olmalı. Yani kanuna, verdiği emirden dolayı değil, nasıl bir davranışı emrettiği açısından bakılmalı.³⁶

Emir olduğu için bir ahlâkî fiili yerine getirmek, çok güzeldir. Bu, faziletin, varılması gereken son noktadır. Yalnız buraya ulaşmak için bir takım basamaklara ihtiyaç vardır. En azından, ilk itapta olmasa bile, sonradan bir faydası göz önünde bulundurulmalıdır.

Kant, kanuna kayıtsız şartsız itaat edilmesini bir gaye olarak görüyor. Bunu söylerken, bir taraftan da, bir kimsenin yalan söylemeyeceğini sosyal bir faydaya bağlıyor. Yani bir şartlı eylemden bahsetmiş oluyor. Bu bir çelişkidir.³⁷

D. İSLÂM ve FELSEFENİN AHLÂKİ DAYANLARININ MUKAYESESİ

Akseki'ye göre İslâm, felsefenin ahlâka dayanak olarak belirlediği hususların hiçbirini ihmal etmemiştir. Onları bir anlamda, insanın bir özelliği olarak görüp yönlendirmiştir.

Yalnız, İslâm'ın bunları kabul etmesi demek, ahlâkî dine dayandırmış olmasını zedelemesiz.³⁸

Akseki bu izahıyla, İslâm'ın **insanın varoluşsal boyutu ve psikolojik gerçekliğini** hiçbir zaman inkâr etmediğini vurgulamak ister. Bu nokta çok önemlidir.

Nitekim felsefenin ahlâk için keşfettiği en önemli dayanak **ihtiyardır**. Bu da **hür oluşa** bağlıdır. İnsan ancak bu şekilde **iradesini** ortaya koyabilir.

Kur'ân ve hadislerde bu değerlere çok vurgu yapılır. Bunlar olmazsa **insanın sorumlu** olması söz konusu değildir.³⁹ Hatta "**iman**" konu-

³⁶ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 44-45.

³⁷ Akseki, a.g.e., s.43-45.

³⁸ Akseki, a.g.e., s.62.

³⁹ Bak. Casiye, 45/15. Âyetin tercümesi şöyledir: "*Kim bir iyilik yaparsa, o kendi lehine yapmış olur. Kim de bir kötülük yaparsa, kendi aleyhine yapmış olur. En sonunda dönüp geleceğiniz yer Rabbinizin huzurudur.*"

sunda bile Allah, dileyenin iman edebileceğini, istemeyenin de inkâr etmekte hür olduğunu bildirmektedir.⁴⁰

Ne var ki Akseki dönemi dâhil, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından yaptırılan Kur'ân meallerinde, "irade" ile ilgili âyetler tercüme edilirken insan iradesi nerdeyse hiçe sayılmıştır.⁴¹ İster istemez bu tip yaklaşımların, içinden çıkılmaz kader inancı tartışmalarına ve cebriyeciliğe yol açtığı muhakkaktır.⁴² **İslâm toplumlarının gerek maddî ve gerekse ahlâkî yönden geri kalışında bu zihniyetin büyük etkisi olsa gerek. Akseki keşke bu noktalara da vurgu yapabilseydi.**

Ama şu var ki Akseki, "mesuliyet" üzerinde çok durmuştur. Peygamber dâhil, her insan kendi konumu, gücü ve vazife alanlarına göre, yapıp ettiklerinden mesuldür.⁴³ Bu açıdan bakıldığında, halife ve hükümdar da olsa, hiç kimseye "mukaddeslik" sıfatı verilemez.⁴⁴

Akseki, bu değerlendirmesiyle çok önemli bir noktanın altını çizmiştir.

Diğer taraftan mesuliyetin varlığı, **ihtiyarın** ve **iradenin** varlığına bağlıdır. Bunun için ayrıca **akıl** ve **hürriyet** de şarttır. Buna göre insanın mesul olması için **âkil olması** ve **yaptığını idrak etmesi** de lazımdır. Bu konuda **niyetler** de ayrı bir önem taşır.

⁴⁰ Kehf, 18/29.

⁴¹ Bak. Diyanet Kur'ân Mealleri, Nahl, 16/93. âyetin tercümesi.

⁴² Cebriye, insanın kader ve fiilleri konusunda hür iradesinin olmadığını ileri sürer. Bu mezhebe göre, "*Her türlü fiili yaratan ve yaptıran Allah'dır.*" Buna göre insan, rüzgârın önündeki yaprak gibidir. Her ne yapıyorsa, mecburen yapar. Ayrıca bu görüşü savunanlar, zulmü de bir kader olarak görür. Bunları ilk dillendiren Ca'd b. Dirhem isimli bir şahıstır. Cehm b. Safvan (öl. 128/745) ise mezhepleştirmiştir. Emevîler (M. 661-750) Cebriyeyi devlet politikası haline getirmiştir.

Cebriye'nin çıkış sebebi dinî olmaktan ziyade siyasidir.

Bilindiği gibi Emeviler döneminde halk, yapılan işlerden memnun değildir. Bunların pek çoğu zulüm olarak görülür. Haliyle bazı çevreler bunlara karşı çıkar. Bunların başında Ma'bed el-Cüheni (öl.H.80/M.699) vardır. Arkasından Geylan ed-Dimeşki gelir. Daha sonra da hicri II. yüzyıl başlarında Vasil bin Ata (öl.H.131/M.748) Mutezile ve Kâderiyye'nin temellerini atar. Bu görüşe sahip olanlar, "*İnsan kendi fiillerinin hâlikidir; Tanrı'nın bunlarda hiçbir dahli yoktur*" diyerek halkı karşı çıkmaya davet ederler.

İşte bu yüzden Emeviler döneminde, iktidar destekli "cebriye" piyasaya sürülür. Çünkü bu görüş, gücü elinde tutanların yaptıkları her şeyi "*Allah'ın takdiri*" olarak gösterir.

⁴³ Araf, 7/6.

⁴⁴ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 76.

Akseki bu konuyu izah ederken "**Ameller niyete göredir. Herkes için niyet ettiği şey vardır.**" hadisini delil getirir.⁴⁵

Akseki, fıtratı itibariyle insanın yaratılış gayesini bilecek bir özelliğe sahip olduğuna vurgu yapar. Bu yönüyle insan akli, kendi fiillerinden sorumlu olacağına hükmeder. Hal böyle olunca, bu akıl, kendisini kemâle ulaştıracak gayeyi de arayıp bulur. Bu onun için bir vazifedir.⁴⁶

Yine İslâm'a göre insan, doğuştan nötr bir özelliğe sahiptir. İyiliği de kötülüğe de meyyaldir.⁴⁷ Yukarıda sayılan özelliklerinden dolayı da kendi fiilinden mesuldür. Hiç kimse başkasının günahını taşımaz.⁴⁸ Bu sebepten, "**ma'siyet-i asliye**"⁴⁹ nazariyesini İslâm reddetmiştir.⁵⁰

E. HAK ve VAZİFE İLİŞKİSİ

Akseki, Müttekaddimîn'in⁵¹ vazifeyi şu şekilde tarif ettiğini söyler:

"Başkalarının bize yapmalarını arzu ettiğimiz şeyi biz de onlara yapmak, bize yapılmasını istemediğimizi yapmamak."⁵²

Neden vazife?

Akseki, şu hususu eserlerinde yerî geldikçe tekrar tekrar dile getirmektedir:

Allah insana **nimetler** (haklar) vermiştir. Bunun karşılığında da bir takım **vazifeleri** vardır. Bu konuda genel bir kural da vardır... Nimet külfete tabidir. **Her hakta mutlaka bir vazife de vardır.**

Akseki vazifenin kaynağını da şöyle ifade eder:

"Tabî ki bilcümle hukuk ve vezâifimizi en mükemmel bir surette ta'yin ve tespit eden dindir."⁵³ Dine dayanmayan ahlâk temelsiz ev gibidir. Herhangi bir sarsıntı ile yıkılmaya mahkûmdur. Böyle bir ahlâkta

⁴⁵ Bak. Buharî'nin ilk hadisi. Bu hadisten şöyle bir kural da çıkarılmıştır: "*Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.*"

⁴⁶ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 64.

⁴⁷ Bak. Şems, 91/8-10.

⁴⁸ Bak. Esra, 17/15.

⁴⁹ Ma'siyet-i asliye: Aslı günah. Hıristiyan inancına göre, Hz. Âdem ile Havva cennetteki yasak ağaçtan yiyince, büyük bir günah işlemiştir. İnançlarına göre bu günah, nesilden nesile geçmektedir.

⁵⁰ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 69.

⁵¹ Müttekaddimîn: İslâm dünyası için belli bir dönemden (yaklaşık hicri V. / M. XI. yüzyıl) önce gelen ilim adamları ve bunların yaşadığı zaman.

⁵² Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 101.

⁵³ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 280; Askere Din Kitabı, s. 163-164.

bütün vazifeler menfaate dönüktür. **Menfaatin kesildiği noktada vazife de son bulur.**

İslâm'a göre din ile ahlâk ayrı şeyler değildir. Her ikisinin kaynağı da birdir.⁵⁴

Bunun için İslâm âlimlerinin şu din tarifine bakmak yeterlidir:

"Din akıl sahiplerini kendi ihtiyaçlarıyla doğrudan doğruya hayra⁵⁵ götüren ilâhî bir kanundur."⁵⁶

*Müslümanlıkta en büyük mertebe, bir vazifeyi (vâcibi) Allah'ın emri olduğu için yapmaktır. Yani vazifede Allah rızasını gözetmek; menfaat temini ve zararı defetmek için yapmamak esastır.*⁵⁷ Bu husus birçok âyette zikredilmiştir.⁵⁸

Amellerini cennet ümidiyle yapan tabakanın, netice itibariyle beklediği şey, Allah'ın razısına nail olmak ve **Cemâlullahı müşâhede etmektir.** Bir Müslüman için en büyük gaye budur.⁵⁹

Akseki bunları anlatırken, Rabiatü'l-Adeviyye'nin (M.752-801) imanın hakikati hakkında sorulan soruya verdiği şu cevabı nakleder:

"Allah'ın ne cehenneminden korktuğum, ne de cennetini sevdiğim için ibâdet etmiş değilim. Yoksa kötü bir hizmetkârdan ne farkım kalır? Ben O'na muhabbetimden, iştiyâkımdan dolayı ibâdet ederim."⁶⁰

Öyle sanıyoruz ki bu söz **duygusal yoğunluk** içersinde söylenmiştir. Çünkü **Allah** kitabında, **cehennemi sakınılması gereken bir tehdit ve cenneti de istenmesi gereken bir mükâfat** (karşılık) olarak devamlı

⁵⁴ Kur'an'da, insanlığın ortak aklının "iyi" dediği ne kadar "ma'ruf", yani ahlâkî davranış varsa, hepsine teşvik edilir ve yapanlar övülür. Yine insanlığı "kötü=münker" olarak gördüğü ne varsa, kötülenir. Bu da gösteriyor ki, Kur'an bir ahlâk ve bu doğrultuda bir eğitim kitabıdır. Nitekim Hz. Âişe de, Hz. Peygamber için, "O'nun ahlâkı Kur'an'dır" demişti.

⁵⁵ Hayır: 1. Her durumda ve şartta herkesin katında iyi ve makbul olan hal ve iş. 2. Şartlarına, istek ve menfaatlerine göre bir kimseye uygun gelen iş veya durum. 3. Maddî veya manevî karşılık beklenilmeden yapılan iyilik yardım, ihsan. 4. *Bütün ahlâkî faziletleri içinde barındıran en yüksek iyi.* Akseki hayrı, şer'in ve örfün ifasını emrelediği şeydir, der. Bak. Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 116.

⁵⁶ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 115.

⁵⁷ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 94.

⁵⁸ Bak. Ali İmran, 3/102. Ey (bu vahye) iman edenler! Allah'a karşı sorumluluğunuzun gereğini hakkıyla yerine getirin! Ölüm size gelip çatmadan evvel O'na kendinizi kayıtsız şartsız teslim etmeye bakın.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ

⁵⁹ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 94.

⁶⁰ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 95.

hatırlatır. Bu insanın **var oluşsal boyutuna** da uygundur. İslâm'ın fitrat dini olduğuna vurgu yapan ve bu konuda müstakil bir kitap da kaleme alan Akseki, bu sözü nasıl normal karşılar? En azından bir açıklama yapması gerekirdi. Ama tam aksine, kendi açıklamalarına destek olarak kullanmıştır.

Akseki, İslâm nazarında **ahlâkî gaye bakımından insanların** üç kısma ayrıldığını söyler. Bunlar şunlardır:

1. Ehl-i Dünya.

Bu zümreye dâhil olanlar, vazifesini dünya menfaati için ifa edenler.

2. Ehl-i Ahiret.

Bu zümre vazifelerini öbür dünyadaki **sevap ve ceza** mülâhazasıyla yaparlar.

3. Ehlullah.⁶¹

Bunlar da vazifelerini yalnız Allah'ın emri olduğu için yaparlar.⁶²

Birincinin ahlâkî bir değeri yoktur. İkinci ve üçüncünün ise vardır.

Akseki vazife konusunda, "**Ehem-Mühim**" ilişkisine, yani neyin neden daha önce gelmesi gerektiğine de dikkat çeker. Bu konuda şöyle bir açıklaması vardır:

"Müslümanlıkta sağlık ilmi, din ilminden önce gelir."⁶³

Neden böyle?

Diyor ki:

Bir milletin kuvvetli ve sağlam olması, ailelerin kuvvetli olmasına bağlıdır. Ailenin kuvveti ise, ancak fertlerinin kuvvetinden doğar. Memleketin ve milletin en büyük kuvvet kaynağı köylüdür.⁶⁴ Onun için onu, her türlü hastalıktan, bilhassa kolera, frengi, tifo, tifüs gibi, bulaşıcı hastalıklardan korumak gerekir.

⁶¹ Ehlullah. Bu tabir "Allah adamı, veli, evliyâ" anlamına gelmektedir. Daha çok sufiler tarafından kullanılmaktadır. Ehl-i sünnet taraftarlarınca çok fazla itibar gören bir kavram olmasa gerek. Çünkü kişilerin kutsallaştırılması endişesi söz konusudur.

⁶² Akseki, Askere Din Kitabı, s.

⁶³ Akseki, Askere Din Kitabı, s. 164.

⁶⁴ Bunları yazdığı yıllar (1925), ülkenin % 80'i köylerde yaşamakta idi. Ayrıca, sanayinin gelişmediği o devirde köylüler, ülkenin kendi kendine yeterli olmasında en büyük katkıyı sağlamakta idi.

F. AHLÂK ÖĞRETİMİ

Akseki ahlâkî konuları izah ederken, sadece nazariyat üzerinde durmaz. Bunun yanında, **nasıl öğretilceği hususunu da ele alır.**

Şimdi, bunların neler olduklarını, bazı başlıklar adı altında, kısaca izah etmeye çalışalım.

1. İnsanı Tanıtmak

Ahlâkın aklı, hürriyet, ihtiyar ve iradeye dayalı bir hareket olduğunu kamu âlem bilir. Bu özelliklerin de sadece insana mahsus olduğu aşikârdır. Öyleyse ahlâkî davranışları anlamak için insanı hem bedensel, hem zihinsel ve hem de psikolojik yönden çok iyi tanımak gerekir.

Akseki bu konuda, özet olarak şu tip bir mülâhazada bulunur:

İnsanın bir gözle görülen **maddî boyutu**, bir de görünmeyen ve akı-ı selim ile anlaşılın **ruh boyutu** vardır. Bunlar mahiyetleri itibariyle ayrı şeyler olduğu halde, öyle birleşip kaynaşmışlardır ki birinin te'sirinden öteki de müteessir olmaktadır.

Bu duruma göre insanın hem cismî ve hem de rûhî vazifeleri söz konusudur.

Yine her ikisinin kendine mahsus hastalıkları olduğu gibi, tedavi ve ilaçları da vardır.

İnsanın ruhu ve kalbi, yaratılış itibariyle temizdir. Her kalıba istidadı vardır. Eğer **akıllı bir mürebbi elinde büyürse**, her türlü manevî hastalıklardan uzak, **ulvî ve yüksek bir ruh olarak ortaya çıkar. Sorumsuz mürebbiler elinde ve fena te'sirler altında bırakılırsa, sahibinin başına bela olacak bir ruh olur.**⁶⁵

Aslında "**hulk ve ahlâk**" denilen şey, ruha mahsus bir durum ve şekilden, **ruhta yerleşmiş bir meleke**den ibarettir. İnsandaki iyilik ve kötülük o meleke sayesinde, hiç yorulmadan kolaylıkla ortaya çıkar.

Meselâ kimi insan, pek de imkânları olmadığı halde cömertlik yapar; kimisi de zengin olmasına rağmen cimrilikten yakasını kurtaramaz. İşte bunların hepsi, ruhta bulunan o "**meleke**" sayesinde.

2. Menfaat Duygusunu Harekete Geçirmek

Bilindiği gibi, insan çok yönlü bir varlıktır. Şüphesiz fitratında menfaat duygusu da vardır. Hem de çok kuvvetli boyuttadır. **İslâm, diğer**

⁶⁵ Akseki, İslâm Dini, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ank. 1967, s. 230-233.

duygular gibi, bu duyguyu da yok etmez. Kemâl sıfatı kazandırmak için onu olumlu istikamete yönlendirir.

Peki, ahlâk eğitiminde bundan nasıl yararlanılabilir?

Akseki burada şöyle bir izah yapıyor:

*“İnsanları en evvel ifâ-i vazifeye sevk edecek olan **menfaat-i maddiyedir**. Buradan başlayarak ilim ve irfânın tezâyüdü nispetinde akıl ve dirayeti de tevessü’ eder. Ve bu suretle **menfaat** fikirlerinden tecerrüd eder, **gayeye yükselir**; ve bu gayeye doğru gittikçe **rızâ-i bâriye** münce olur. Ve hakiki vazife fikri de işte o zaman tamam ve kemâli üzere bil fiil hâsil olur.”⁶⁶*

Yine Akseki, domuz etinin haramlığını anlatırken, illet boyutuyla birlikte **“hikmet”** boyutunu da ele alır. Bunun haram kılınmasında, insanların menfaati noktasından bir hikmetinin olduğunu söyler. Bu meyanda, domuz etinin tıbbî açıdan insana bir sürü zararlarının olduğunu dile getirir.⁶⁷

3. Konuları Âyet ve Hadislerle Desteklemek

Gerek hutbe ve vaaz tipi yazılarında ve gerekse bazı kitaplarındaki konu anlatımlarında önce bir âyet ve hadise yer verir. Ondan sonra da buna uygun bir şekilde, günün meselelerini ve dikkat çekmek istediği konuyu anlatır.

Bunun sebebi şudur: Ahmet Hamdi Akseki, **âyet ve hadisleri**, insanın ve insanlığın en büyük hikmet, hak ve vazife kaynağı olarak görür.

Der ki: *“**Medeniyet-i hakikiyenin ruhu İslâm’dır. En sağlam desâtir-i ahlâkiyye ve ictimâiyye ancak İslâm’ın kanunlarıdır.** Hakiki medeniyet ancak Müslümanlıkla yahut o din-i mübînin bazı nusûsiyle kaimdir. Hangi tarik ile olursa olsun kuvvet-i İslâm’ı yıkmak mümkün değildir. Zira onu yıkmakla medeniyet-i fazıla-i insâniyyeyi, ruhun terakkiyât-ı manevîyesini yıkmak, meydandaki ilmi, amelî, bu kadar nusûsu ve desâtiri mahvetmek, insanları ilk edvâr-ı vahşet ve cehâlete irca’ eylemek arasında hiçbir fark yoktur. Bu ise, bütün kâinâtın el ele verdikleri halde bile başa çıkamayacakları bir iştir.*

Onlar ağızlarıyla Allah’ın nurunu söndürmek istiyorlar. Kâfirler istemese de Allah nurunu tamamlayacaktır.⁶⁸

Bize ne yazık ki nazariyât-ı felsefiye pâyesi verilen bir yığın dışı yaldızlı efkâr-ı beşeriyyeye kapılıyorz da efkâr ile (yani başımızda

⁶⁶ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 99.

⁶⁷ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 192-194.

⁶⁸ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 290.

dururken üzerine perde-i sıyân indirmek istediğimiz) âyât-ı hikmeti mukâyese etmiyoruz.⁶⁹

Sonra da şöyle bir duada bulunur:

"Ya Rab! **Dinlerindeki hikem ve esrârı görmeyen, ondaki bedâyii teemmül etmeyen Müslümanlara sermedî dininin, ebedî kanununun hakâyıkını idrâk için bitmez tükenmez azim ver!**"⁷⁰

4. Çevrenin Etkisine Dikkat Çekmek

Kültürümüzde çevrenin etkisine dikkat çeken pek çok deyim ve atasözü vardır. İşte bir kaç:

Arkadaşını söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim.

Kır atın yanında duran, ya huyundan ya suyundañ.

Körle yatan şaşı kalkar.

Akseki gençlerin eğitimi açısından, kötü arkadaş çevresine çok dikkat çeker.⁷¹

5. Eleştirel Düşünceyi Yerleştirmek

Eleştiri, bir kimse veya bir şeyin iyi veya kötü taraflarını ortaya koyarak değerlendirmesini yapmaktır.

Akseki, başta ahlâk nazariyeleri olmak üzere, bunu belirli ölçüde yapmaktadır.

Ayrıca gençlerin eğitim ve öğretiminde, bu eleştiriden yararlanılmasını ister. Bu konudaki ikazı şöyledir:

"Bilhassa **tahsil çağında olan gençler için muhafaza-i iffet meselesi çok mühimdir. Bunun için kuvvetli bir iradeye sahip olmak, **şehvânî fikirler üzerinde daimâ sû-i tenkid icrâ etmek, dimağî ulvî düşüncelerle meşgul etmek, fena refiklerden sakındırmak lâzımdır.****"⁷²

Akseki bu düşüncesiyle, tam bir eleştiri adamı olduğunu göstermektedir. Çünkü sadece kötü tarafların gösterilmesiyle iktifa etmiyor; bunun yerine iyi düşüncelerin yerleştirilmesini de istiyor.

Buna eğitimde "**ikâme metodu**" denilmektedir.

⁶⁹ Akseki bu ifadesiyle, hem felsefî nazariyelere ve hem de İslâm'ın hikmetini anlatmaktan aciz olan Müslümanlara önemli bir eleştiri getirir.

⁷⁰ Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 289-290.

⁷¹ Akseki, Ahlâk Dersleri, s.180.

⁷² Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 180.

6. Hikâye ve Temsillerden Yararlanmak

Gelmiş geçmiş pek çok mütefekkir, eğitimci ve yazar, hikâye ve temsilleri, kendilerine göre hakikat olan düşüncelerini anlatmada kullanmıştır. Çünkü bu yolla **meçhul olanlar ma'lum** hale gelmekte, mücerretler müşahhaslaşmakta, **mürekkep olanlar basite** indirgenmekte, teoriler pratik görünüm kazanmakta, uzak olanlar ise yakınlaşmaktadır.

Ayrıca günümüzde **hikâye ve temsiller** bazı hastalıkları tedavi etmede de kullanılmaktadır. Çünkü bu yolla, dinleyen kişi doğrudan hedef alınarak kişiliği zedelenmemektedir. Sanki uzaklarda yaşanan bir olay gibidir. Ama farkında olmadan bunları, bir şekilde, kendisiyle özdeşleştirebilir.

Ayrıca hikâye ve temsiller, insanların kendilerini savunmalarında, lafı gediğine koymada, hatta bazen zâlimin elinden canlarını kurtarmada son derece etkili olmuştur.

Beydaba'nın fabl tarzında yazdığı **Kelile ve Dimnesi**, Şeyh Sadi Şirazi'nin hikmetlerle süslenmiş **Bostan ve Gülistanı**, Molla Cami'nin **Baharistan**'ı, Mevlanâ'nın **Mesnevisi**, Nasreddin Hoca'nın **Nükteleri**, hikâye ve temsiller açısından çok zengindir. Bu yönleriyle bu kitaplar, **devlet adamlarını yetiştirmek için yazılan siyâsetnâme türü eserler** arasına da girmeyi hak etmiştir.

Diğer taraftan Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in hadislerinde bazı hikâyeler ve temsiller farklı bir üslûpta yer almaktadır.

Bu da anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Şüphesiz, hikâye ve temsillerin bu derece eğitsel değerini bilen **Akseki, askerler, çocuklar ve köylüler için yazdığı kitaplarında yeri geldikçe hem hikâyeleri ve hem de temsilleri ustalıkla kullanmıştır.**

Nitekim "Ahlâk Dersleri" isimli kitabında, bazı konuları anlatırken, temsillere yer verdiği görülmektedir.⁷³ **Askere Din Kitabı**'nda ise "**Şecâat ve Kahramanlık Menkıbeleri**" diye müstakil bölüm bile ayırmıştır.⁷⁴

7. Soru-Cevap Metodunu Kullanmak

Soru-cevap metodu, tarih boyunca en çok kullanılan aktif öğretim metodlarından birisidir. Bu metod, **buluş yoluyla öğretim stratejisine** dayanmaktadır.⁷⁵ Sınıf içi uygulamalarda yaygın kullanılır. Öğrencilere

⁷³ Bak. Akseki, Ahlâk Dersleri, s. 124.

⁷⁴ Bak. Akseki, Askere Din Kitabı, s. 209-240.

⁷⁵ Buluş Yoluyla Öğretim Stratejisi: Öğrencilerin kendi kendilerine öğrenebileceği ortamı oluşturmaktır.

eleştirel düşünme, düşündüğünü söyleme, bilişsel yeteneklerini kullanma ve konuşma alışkanlığı kazandırır.

Soru-cevap metodundan bahsedilirken, hep **Sokrates** (M.Ö. 470-399) hatıra gelir. Çünkü onun bu metodu etkin olarak kullandığı bilinmektedir.

Bu metodu kullanan öğretmen, öğrencilerinin hatırlama, yargılama, değerlendirme, karar verme, yaratıcı düşünme, sosyalleşme, yorumlama, kendini kontrol etme, dersi dikkatle dinleme, bildiklerini pekiştirme ve sağlıklı iletişim kurma becerilerini geliştirmiş olur.

Böylece hem öğrencilerin derse karşı ilgileri ve dikkatleri artar, hem de ne öğrettiği konusunda kendisini kontrol etme imkânı bulur.

Yalnız soruların, mutlaka bir amacı olmalı. O zaman bir anlam taşır. Yine soruların içinde, cevabın da olmaması gerekir.

Bu arada, "**evet** ya da **hayır**" şeklinde cevap verilecek sorular da pek fayda sağlamaz.

Diğer taraftan sorular, belirli açıklamalar yapıldıktan sonra, sınıfın anlayacağı şekilde sorulmalı. Daha ders başlar başlamaz sınıfa soru yönelmek, hem öğrencileri sıkar ve hem de pek bir kazanım elde edilmez.

Yine sorular sorulurken, öğrencilerin yetenek ve seviyeleri, yani **ferdi farklılıkları** dikkate alınmalıdır.

Bu arada, soru sorulduktan sonra mutlaka birkaç saniye beklenmeli. Bunun yanında, cevap veren öğrenciyi diğer arkadaşlarının dinlemesi temin edilmeli.

Ahmet Hamdi Akseki, bu metodun yararlarını iyi bilmektedir.

17 Mart 1916 tarihinde, **Heybeliada'da Mekteb-i Bahriye-i Şahâne'ye "Din Dersleri, Din Felsefesi ve Ahlâk dersleri"** muallimliğine tayin olduğunda, ilk dersini öğrencilerle birlikte müdür ve hocalar da dinler.

Daha derse girer girmez, şöyle başlar:

"Efendiler!

Dersimiz, din dersidir. Demek ki sizinle din müzakere edeceğiz. Dinen her müslümanın bilmesi zaruri ve elzem olan bazı meseleleri konuşacağız. Binaenaleyh, evvelâ din ne demektir? Bunu öğrenmeliyiz."

Görüldüğü gibi, başta, dersinin din dersi olduğuna dikkat çekiyor. Bu aynı zamanda, "**Bu dersi sakın başka ders zannetmeyiniz. Zihnini-zi toplayınız.**" anlamına da gelmektedir.

Öğrencilere **dini müzakere** edeceklerini söylüyor. "**Ben anlatayım da siz dinleyin**" demiyor.

Bununla demek istiyor ki, **hatırlatma boyutlu ders** anlatacak. Bir takım sorular sorarak, karşılıklı fikir alış-verişinde bulunulacak. Ayrıca **öğrencilerde asla, bilmedikleri bir şeyin öğretildiği havası uyandırılmayacak.**

Haliyle böyle bir eğitim uygulamasıyla, öğrenciye saygı duyulmakta ve şahsiyet kazandırılmaktadır. Bunun sonucunda hocaya da saygı duyulacağı muhakkaktır. Bu da öğretimin kalitesini yükseltir. Zaten temel amaçlardan birisi de budur.

Sonra, **dinen her müslümanın bilmesi zaruri ve elzem olan bazı meseleleri** ele alacağını söylüyor.

Bundan maksadı şu olsa gerek...

Bütün Müslümanlara ortak bir bilgi ve kültür kazandırmak. Bu, **Müslümanların birbirleriyle etkili iletişim kurmaları** açısından çok önemlidir. Keşke bütün Müslümanlar önce kendileri için elzem ve zaruri olan şeyi bilebilse!

Başka ne diyor, Akseki?

Dinin ne olduğunun öğrenilmesi gerektiğine vurgu yapıyor.

Çok yerinde bir giriş... Öyle ya, bir şeyin ne olduğunu bilmeden onun dersinden ve hayatla ilişkisinden nasıl bahsedilir? Edilse bile ne derece anlaşılır?

Sonra, şöyle bir kısa ve kapsamlı din tarifi yapıyor: "**Din, Cenab-ı Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla kullarına tebliğ eylediği itikadî, amelî ve ahlâkî bir kanun-i umûmîdir ki, âkil insanları hayır ve fazilete sevk eder.**"⁷⁶

Görülüyor ki, dinin gayesi akıl ve irade sahibi insanları hayır ve fazilete sevk etmesidir. Bu boyutuyla ahlâkîdir.

Aslında din için "**itikadî, amelî ve ahlâkî bir kanun-i umûmî**" derken, sıralamaya çok dikkat etmek gerekir.

⁷⁶ Veli Ertan, a.g.e., s. 5.

Akseki kitaplarında genelde, **itikaddan sonra ahlâkî hep ilk sıraya almıştır.** Çünkü ibadetlerin de sonucu ahlâkîdir. Diyanet işleri başkanlığına gerek asaleten ve gerekse vekâleten tayin olunduğunda, müftülere gönderdiği ta'mimlerde de buna özellikle dikkat çekmiştir.⁷⁷

Öyleyse, "İslâm Dini" adı altında yazmış olduğu kitap neden "**İtikad, İbadet, Ahlâk**" olarak sıralanmıştır?

Bunun önemli bir sebebi olsa gerek.

Ama şöyle bir izah getirmek, sanki mümkün...

Başta sıralamada, bu üç unsurdan sonra, "Muamelât ve Ceza" yok. Aslında genel sıralama öteden beri beş madde olarak yapılmaktaydı. Ne var ki laiklik gereği bu son iki madde "İslâm Dini" isimli kitapta yer almamaktadır. Bir de "ibadet" in ve itikadın ahlâkın önüne geçirilmesi, dikkat çekmektedir.

Bilindiği gibi, daha Kur'ân'ın başında Allah şöyle buyurur:

İçinde şüphe olmayan bu Kitap (Kur'ân), müttekîler (Allah'ı hesaba katarak davranışta bulunanlar) için bir hidâyet, yani rehberdir.⁷⁸

Yine, Kitabı da, imanı da, Yaratıcı'yı da kendisinden öğrendiğimiz Hz. Peygamber'in en önemli vasfı Kur'ân'da şöyle zikredilir:

Şüphesiz sen büyük bir ahlâk özerindesin!⁷⁹

Bütün bunlar gösteriyor ki, "ahlâk" sıralamada ön sıradadır.

Akseki hoca, kesinlikle bunları bilmiyor olamaz. Kitabının içindeki sıralamanın aksine, kapağa "**İtikad, İbadet, Ahlâk**" olarak yazması, büyük bir zorlamanın olduğunu göstermektedir.

Hoca dersin sonunda, **öğrencilerinden soru sormalarını ister.** Bunun üzerine müdür ve hocalar Akseki'ye dönerek şu ikazı yaparlar:

"Burası askeri mekteptir. Kendisine has bir disiplini vardır. Talebe gelişi güzel, hocasına sual sormaya mezun değildir."

Akseki Hoca'nın cevabı şöyle olur:

- Ben ancak bu tarzda ders verebilirim...

Hoca bu usulle ders vermesi sebebiyle sevilir. Yanına rahatça yaklaşılabilen bir şahsiyet görüntüsü verir. Bu yüzden, kısa zamanda **talebeyi etrafına toplar.** Bunun sonucunda gençlerin vicdanında din duygusu

⁷⁷ Bak. Veli Ertan, a.g.e., s. 21.

⁷⁸ Bakara, 2/2.

⁷⁹ Kalem, 68/4.

şuurlu bir şekilde yerleşmeye başlar. Talebeler, ders dışında da Hoca'yı rahat bırakmaz. Akıllarına gelen soruları her yerde sorarlar. O da zamanı ve zemini dikkate alarak, müspet bilimlerden de yararlanarak, cevaplamayı kendisine bir düstur edinir.

Görülüyor ki Akseki Hoca, bu "Soru-Cevap Metodu"nu uygulaması sayesinde, din dersini sıkıcı bir ders olmaktan çıkarmıştır.⁸⁰

Akseki, kitaplarında da **soru-cevap metoduna** yer vermiştir.

Bu tip eserler, âdeta karşılıklı konuşma havası aksettirir. Bu yüzden de anlaşılması daha kolay olur. Onun için, tiyatro eserleri bu metotla yazılmaktadır.

Bilindiği gibi, bu metot, **aktif öğrenme metotları** arasında yer alır.

Ahmet Hamdi Akseki de, bazı eserlerinde bu **metodu** etkili bir şekilde kullanmıştır. Bunların başında "**Askere Din Kitabı**" gelir.⁸¹ Bu eserinde, anlatmak istediği **dinî ve ahlâkî konular** ile askerlik mesleğinin kutsallığı ve önemi hakkında **soru sorup cevap verir**.

Akseki bu kitabında, sanki öğrenciye soru sorup cevabı da kendisi veriyor. Elbette ki, okuma ve anlama bakımından büyük kolaylık sağlamaktadır.

Bunun yanında kitap, öğrencilerin birbirlerine, öğretmenlerine ya da otorite kabul edilen birilerine soru sorup cevap almaları şeklinde de dizayn edilebilirdi.

8. Ruh Terbiyesi

Ruh insanın özü, can, nefes ve canlılık demektir. Ruh beden ülkesinin sultanı olarak kabul edilir. **Beden kafese, ruh ise bu bedenin içindeki kuşa benzetilmiştir.**

Ruh terbiyesi ise, ruhî melekelerin,⁸² ruhî kuvvetlerin ve iç duyguların terbiyesi demektir.

Bu terbiyenin verilme sebebi, duyguların ve düşüncelerin, vereceğimiz kararların ve hükümlerin daima iyi ve temiz olmasını sağlamak, yaratılıştaki vicdan temizliğini korumaktır.

⁸⁰ Bak. Veli Ertan, a.g.e., s. 6.

⁸¹ Bak. A. H. Akseki, Askere Din Kitabı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2002. Bu kitap, askerın dinî bilgisini ve maneviyatını yükseltmek için, devrin genelkurmay başkanı Mareşal Fevzi Çakmak tarafından 1925 yılında yazdırılmıştır.

⁸² Meleke: Tekrarlama sonucu kazanılan yatkınlık, alışkanlık.

Akseki, **ruh terbiyesini vermek** için şu hususların gerekli olduğunu söyler:

a. İtikadı düzeltmek. Bu, tek bir Allah'a iman etmek ve kalbini buna bağlayarak hiç şaşmadan onun gösterdiği yoldan gitmekle mümkün olur.

b. Ruhu evham ve **hurâfe** denilen manevî pisliklerden korumak.

c. İyi bilgilerle dimağı doldurmak.

d. Güzel ahlâk ile kalbi bezemek.⁸³

Bunlar gerçekten **sağlıklı bir iman ve amel** için önemli. Yalnız kendisi, diyanet işleri başkanı olduğu zaman, bütün müftülere gönderdiği ta'mimde, şöyle diyor:

"Cenab-ı Hakkın lütfu inâneyetine ve **Peygamber Efendimizin imdad-ı rûhanîsine**⁸⁴ güvenerek Diyanet İşleri Başkanlığını deruhte etmiş ve işe başlamış bulunuyorum..."⁸⁵

Sormak lazım...

Nasıl oluyor da, **Akseki gibi, bir âlim**, ehl-i sünnetin pek de onaylamayacağı bu din algısının etkisinden kendisini kurtaramıyor? Sanki **Hz. Peygamber hala diri**... Allah'ın elçisi değil de, yanında yardımcı bir İlah! Kendisinden istenenlere anında cevap veriyor, **ruhaniyetiyle her yerde dolaşıp görüyor**...

Hâlbuki Allah bu konuda, bakınız, nasıl ihtarlarda bulunuyor?

"**Allah'ı bırakıp da, Kıyamet Günü'ne kadar (duaya) karşılık vermeyecek kimselere, dahası kendisine dua edildiğinin dahî farkında olmayan kimselere yalvarıp yakarandan daha şaşkın ve sapkın biri olabilir mi?**"⁸⁶

"**Kuşkusuz Allah haktır ve O'ndan başkasını çağırmanız ise batıldır.**"⁸⁷

Peki, nasıl oluyor da, bunca âlim,⁸⁸ mütefekkir ve yönetici, peygamberin ruhaniyetinden yardım talep edebiliyor?⁸⁹

⁸³ Akseki, Askere Din Kitabı, s. 173-178

⁸⁴ İmdâd-ı rûhanî: Rûhaniyet-i peygamber. Hz. Peygamber'in manevî, rûhanî boyutundan istenen yardım.

⁸⁵ Bak. Veli Ertan, a.g.e., s. 28.

⁸⁶ Ahkaf, 46/5.

⁸⁷ Hac, 22/62.

⁸⁸ Abdullatîf Harputî (1842-1916), "Tenkîhu'l-Kelâm" isimli eserinde, "Sana ne iyilik gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük dokunursa, kendindedir. Ey Muham-

Öyle anlaşılıyor ki, bu konu üzerinde ciddi araştırmalar yapmak gerek...

SONUÇ

Ahmet Hamdi Akseki Hoca'nın hem ahlâk kitabı yazdığı ve hem de **ahlâklı olduğu** üzerinde durulur. Bu konudaki şahsiyetinin oluşmasında, bize göre, bilgisi yanında, **el emeği ile geçinebilme gücünü kazanmış olmasının** da büyük rolü vardır.

Meselâ hayatını yazanlar, bir yerlerden yardım gördüğünü, burs aldığı, birilerinin özel himayesine girdiğini yazmıyor. Onun için de söyleyeceklerini, belki birkaç husus dışında, rahatlıkla söyleyip yazabiliyor.

O'nun bu yönünün, bütün **ahlâk ve din eğitimcilerine** örnek olması temennimizdir.

Müspet ilimlere ilgi duymuştur. Keşke, bitirmiş olduğu birkaç bölüm yanında, tecrübî ilimlere dayalı bir bölümü de bitirmiş olsaydı. O zaman, meselelere daha derinliğine nüfuz etmiş olurdu. Nitekim **etkisi altında kaldığı Âkif**, fiili olarak önce müspet ilimlerin okutulduğu Batı tipi bir mektep olan Halkalı Baytar Mektebi'nden mezun olmuştur. Bunun yanında geleneksel medrese ile ilgili bilgileri, başta babası olmak üzere, çevresindeki âlimlerin teşviki ve kendi özel gayretiyle, en az bir medrese mezunu kadar öğrenmiştir.

Buna rağmen **Akseki**, eserlerinde ciddî psikolojik ve felsefî tahlillerde bulunmuştur. Yine her konuda Kur'ân ve sünnete vurgu yapmıştır. Ama bunun yanında **geleneksel kültür** içinde oluşan "**Ehlullah, Peygamber'in ruhaniyetinden yardım**" gibi, bazı kavramları kullanmakta bir beis görmemiştir.

Akseki, bütün eserlerinde ahlâkî bir gaye gütmüştür. Öyle sanıyoruz ki bu, ahlâkı dine dayandırma gayretinden ileri gelmektedir.

med; seni insanlara peygamber gönderdik, şahit olarak Allah yeter."⁸⁸ âyetini açıklarken, şöyle bir izah yapar:

"Bu âyetin hükmü gereğince işbu eser-i âcizânemde zuhura gelen hasene, eser-i lütf-i Celil-i ilâhî ve imdad-ı ruhani-î peygamberi olduğu gibi, vuku bulan seyyie dahi, kendi acz'u kusurumdan olduğu cihetle, lütf-i Celil-i ilâhî mukabilinde hamd ve senâ ve imdad-ı ruhani-î Hz.Peygamberiye karşı da salât'ü selâm ve taksirât-ı acizânemden dahi istiğfar-ı tam ile hatm-i kelâm eylerim. Tevfik Allah'tandır." Bak. Abdullatif Harputi, Tenkîhu'l-Kelam, s. 360 vd. (<http://www.hadefislamiliimleri.com/makaledetay.aspx?id=6>'dan naklen. Erişim tarihi: 03.12.2014.)

⁸⁹ Konuyla ilgili olarak geniş bilgi için bak. Abdulaziz Bayındır, <http://www.suleymaniyevakfi.org/arastirmalar/osmanlinin-cokus-devrinde-din.html> (Erişim tarihi: 04.12.2014)